

Закон України від 20.12.90р. №565–ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №4. 10. Про службу безпеки в Україні: Закон України від 25.03.92р. №2229–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. №27. 11. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права. Львів, 1999. 12. Воловик В. Про трудовий статус державних службовців // Право України. 1997. №1. 13. Иванов С.А. Трудовое право переходного периода: некоторые проблемы // Государство и право. 1994. №4.

Надійшла до редколегії 18.05.04

Ю.О. Сердюк

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ – ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЕВОЛЮЦІЇ

В історії суспільної думки ідея соціального захисту не нова. Але перед тим, як вона набула сучасного звучання, людство пройшло довгий шлях пошуків відповідей на питання, які пов'язані зі створенням ідеальної моделі суспільства.

Конституція визначила, що Україна є соціальною державою і проголосила такі соціальні права, як право на працю, на відпочинок, право на соціальний захист, на достатній життєвий рівень і т.п. По суті, це означає формування нових відносин у сфері соціального захисту та необхідність пересмислення їх правового регулювання [1, ст. ст. 1, 43, 45, 46, 48].

Але говорячи про таке явище, як соціальний захист, важливою умовою аналізу цього феномену є дослідження історичних етапів його еволюції, особливостей і тенденції його зародження та становлення.

Передумови виникнення соціального захисту склалися ще в давні часи. Починаючи з особистої доброчинності, яка завжди була властива людям як вияв природного співчуття і намагання підтримати в такий спосіб власний авторитет, вона була адекватною відповіддю на суспільні потреби того часу.

З перших кроків цивілізації, коли сім'я, домогосподарство були основним виробничим осередком, турбота про непрацездатних покладалася на інших членів сім'ї. Ті, хто залишився безпомічним поза сім'єю, або сім'я, яка опинилася у скрутному становищі, могли розраховувати на допомогу громади. Захист нужденних здійснювався у формі особистої та громадської доброчинності.

З прийняттям християнства ставлення до убогих суттєво змінилося. Християнство справило величезний вплив на формування суспільної моралі відносно нужденних верств населення, адже любов до ближнього є основою його засадою. Найпростіші види благодійності практикувалися, як свідчать літописи, окремими «нищелюбцями», з кола яких особливо виділялися князі, духівництво.

За часів Київської Русі було поширене таке явище, як громадська благодійність. І основну роль у цьому відіграла церква. Вона була благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалась допомога нужденним із боку глави держави – князя. У перших законодавчих нормах цього часу сирітство, жебрацтво, інвалідність відображались як коло основних проблем, які потребували вирішення. Уставом князя Володимира 966 р. його піддані зобов'язані були віддавати десяту частину свого доходу на

утримання монастирів, церков, богаділень, лікарень і мандрівних нужденних. Це перший законодавчий акт, який встановлює право «призрения» бідних і надання його духівництву, яке бере на себе турботу та піклування про «больных, увечных и богадельных» [2, ч.1]. Кошти для покриття усіх витрат із боку церкви надходили як від приватних осіб і пожертвувань, так і зі скарбниці у формі десятини.

Особливою щедрістю вирізнялися ченці Києво-Печорського монастиря. Феодосій Печерський побудував поблизу монастиря спеціальний будинок, де утримувались убогі та каліки.

Відмінною рисою цього періоду було «сліпе» роздавання милостині. Тобто жебраків ні про що не розпитували, бо це заборонялося вченням святих отців. Допомога надавалася у вигляді життєво важливих продуктів, тому що грошовий обіг був дуже слабо розвинений.

Але з розвитком грошового обігу стало можливим накопичувати і обмінювати отриману милостиню. Це призвело до того, що жебрацтво стало професійною справою. В цей час на території Росії й України посилюлося гноблення народу панівними класами, що призвело до збільшення кількості мандрівних жебраків. Люди втікали від своїх поміщиків та мандрували по території держави. Основним їх доходом були жебрацтво та розбої.

Цей факт становив загрозу соціальній безпеці, тому в 1712 р. Петро I видав указ, який забороняв жебрацтво. Здорових працездатних жебраків повертали господарям або віддавали в робітні будинки, а старих і хворих – до богаділень. Немовлят, яких матері не могли прогодувати й кидали, віддавали на виховання до десяти років, а потім – у солдати. Опіку над богадільнями здійснювали Святий Синод і міські магістрати. Взагалі, для правління Петра Великого властивий той факт, що його розпорядження регулювали всі важливіші питання «презрения» [3, т.1]. Він докладно зупиняється на необхідності розрізнення нужденних за причинами їх нужденності та визначення допомоги в залежності від цієї нужденності; вказує на попередження нужденності як найкращого засобу боротьби з нею; відокремлює з числа нужденних працездатних, професійних убогих та інші категорії. Він приймає рішучі заходи щодо урегулювання приватної благодійності, визначає організаційну допомогу суспільства, встановлює «органи призрения» та необхідні для розвитку цієї справи кошти. Петро I вважав «призрение» бідних обов'язком суспільства та негативно ставився благодійності у вигляді безрозбірливої милостині.

Тобто, з огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що міри, які приймалися Петром I, складають не ряд розрізнених, не пов'язаних між собою спроб, а цілу систему, яка відрізняється певною послідовністю.

В XV–XVIII ст. важливу роль у житті українського народу відігравала релігійно-національна організація українського заможного міщанства – братство. Вони брали на себе обов'язок здійснення релігійно-благодійних заходів, допомоги збіднілим і хворим членам своєї парафії.

Щодо цього в Україні в XVI–XVII ст. було досягнуто певних успіхів. У кожному місті та селі для убогих, немічних і сиріт будувалися братські притулки, шпиталі, які утримувалися коштами парафіян. У деяких містах шпи-

талі існували на гроші, отримувані за користування міськими вагами, за переїзд через мости, переправу поромом. Крім шпиталів, які утримувалися на громадські кошти, в Україні були шпиталі, існування яких забезпечувалося завдяки заповітам заможних осіб, які відписували для цього села млини і навіть шинки.

Взагалі на території України в XVII–XVIII ст. існувало понад 500 шпиталів.

За часів існування Запорізької Січі на її території був збудований власний шпиталь при Трахтемирівському монастирі, який існував на кошти, які надавала йому Січ. Цей шпиталь був одним з найвідоміших в Україні. Окрім того, за постановою військової ради Запорізької Січі, був створений шпиталь при Межигірському монастирі поблизу Києва.

Більш самостійним характером відрізняється найбільший організаційний захід за часів правління Катерини II, який полягав у створенні цілої низки спеціальних установ – «приказов общественного призрения», які були відкриті у сорока губерніях на підставі «Учреждения о губерниях» від 7 листопада 1775 р. Створювалися народні школи, будинки для сиріт, лепрозорії, божевільні та робітні будинки. Тобто, можна сказати, що сформувалася державна структура соціальної допомоги населенню. У губерніях створювалися відповідні заклади підтримки та захисту населення, сформоване світське законодавство у сфері суспільної опіки і приватної благодійності. Почала розвиватися громадська благодійність.

Нова історія соціального захисту розпочалась у XIX ст. З розвитком промислового виробництва створювалися великі підприємства найманой праці, внаслідок чого суттєво трансформувалась економічна роль сім'ї та її демографічний склад. Міграція із села до міста сприяла розпаду сім'ї. Внаслідок цього старі люди потребували підтримки із боку суспільства, оскільки сім'я перестала виконувати цю функцію. І цілком логічно, що за нових економіко-демографічних умов на зміну старій доктрині соціального захисту, яка ґрунтувалася на принципах самодопомоги, сімейного забезпечення та добродійності, почала формуватися нова, що покладала відповідальність за добробут людини на суспільство.

Наприкінці XIX ст. у багатьох європейських країнах існували добровільні системи колективного захисту безробітних, престарілих, удів і сиріт. Роль державної влади обмежувалася законодавчим оформленням існуючих організацій і наданням певних видів гарантій та допомоги державним службовцям і окремим групам робітників, професій яких пов'язані з підвищеним ризиком.

Після Першої світової війни було створено першу міжнародну організацію, основне завдання якої полягало в забезпеченні соціальних гарантій трудящим в європейському, а згодом і у всесвітньому масштабі. В 1919 р. під час Версальської мирної конференції було засновано Міжнародну організацію праці (МОП).

У роки Другої світової війни міжнародне співробітництво з питань забезпечення соціальних гарантій розширилося. Були опубліковані такі документи, як: Атлантична хартія (1941 р.), Філадельфійська декларація МОП (1944 р.). Атлантична хартія закликала до міжнародного співробіт-

ництва з метою досягнення вищого рівня економічного розвитку, життя й соціального забезпечення. У 1942 р. до цієї хартії приєдналося 26 держав (зокрема, і СРСР), які прийняли відповідні декларації.

Відповідно до ст. 22 Загальної декларації прав людини, право на соціальний захист входить до системи найголовніших прав людини, а тому є всезагальним [4, с. 13]. Тобто, правом на соціальний захист наділена кожна людина (громадянин) і реалізація цього права починається з моменту виникнення певних потреб, тобто за відсутності засобів до існування, неможливості їх отримання з об'єктивних причин.

Отже, право на соціальний захист є одним із основних соціальних прав людини, яке невідчужуване і належить їй від народження. Тому це право закріплене у ст.46 Конституції України. Відповідно до неї, воно включає в себе право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії та інші види соціальних виплат, допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом [1, с.201–202].

Тобто, підводячи висновок викладеному, необхідно зазначити, що система соціального захисту нашої держави пройшла тривалий і досить складний шлях історичного розвитку. І можна сказати, що сучасна система соціального захисту населення України – це логічний результат її історичного розвитку, на який впливає ряд обставин. Наприклад, територіальний і демографічний фактор країни, політична і економічна обстановка в державі, рівень соціального та культурного розвитку суспільства. Як ми бачимо, впродовж досить тривалого проміжку часу соціальний захист існував у різних інтерпретаціях: особиста, громадська добродійність, «призрение» та ін. Але слід звернути увагу на те, що певні періоди характеризуються дуже розмитою та нечіткою регламентацією кола осіб, які мають право на благодійність, обставини, з настанням яких у людини виникає на це право.

І цілком доречно було б звернути увагу на той факт, що Україна, будучи державою досить молодою, на даний момент вже має достатньо розвинуту систему соціального захисту, тенденцією якої виступає постійне удосконалення останнього як на законодавчому, так і на практично застосованому рівні. До того ж, входження України до Ради Європи та її приєднання до багатьох міжнародних актів з прав людини дозволяє говорити про наше суспільство як цивілізований осередок людської спільноти, основою метою якого є створення соціально сприятливих умов для розвитку особистості, гарантованості її економічного та соціального захисту.

Список літератури: 1. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посібн. / Авт.-

уклад. М.І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і допов. К., 2003. 2. Швиттау Г. Трудовая помощь в России. Ч. 1., 1915. 3. Антология социальной работы. Социальная политика и законодательство в социальной работе / Сост. М.В. Фирсов. М., 1995, Т.1. 4. Всеобщая декларация прав человека, принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. / Международное право. Международная защита прав человека. Документы и комментарии. Х., 1998.

Надійшла до редколегії 30.03.04

С.М. Глазко

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Відповідно до ст. 43 Основного Закону кожна людина має право на працю, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Водночас держава створює умови для повної реалізації права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. «Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення» [1].

Основні прояви юридичної свободи праці працівників були і є предметом дослідження фахівців в сфері трудового права [1, с.19]. Припинення трудових правовідносин передбачає свободу вибору даного варіанта поведінки сторонами трудового договору. Як працівник, так і роботодавець вправі самі вирішувати, що їм робити: припиняти, змінювати чи поновлювати трудові правовідносини. Завдання трудового законодавства – відбалансувати взаємовідносини цих суб'єктів трудового права таким чином, щоб вони не обмежували один одного свободу такого вибору. «Трудове право, – позначає В.В. Жернаков, – регулює відносини, що виникають не з примусової праці, а характеризуються свободою праці. За його нормами працівник може вільно укладати і в будь-який який час розвивати трудовий договір; він не обмежений у виборі підприємства; під час даного договору працедавець не може вимагати виконання роботи, не передбаченої останнім» [2,с.34]. Отже, для працівника свобода припинення трудових правовідносин означає повну можливість обирати собі місце і вид роботи з урахуванням власних інтересів, знань та намірів. Він може працювати на обраному ним підприємстві, в установі чи організації або взагалі не працювати ніде. Для роботодавця свобода припинення трудових правовідносин означає можливість вибрати для виконання певної роботи найбільш придатного працівника з точки зору його ділових і кваліфікаційних якостей. «Свобода працівника і свобода підприємства в трудових правовідносинах перебувають у постійному співвідношенні. При цьому кожна із сторін повинна сумлінно користуватися наданими їй правами» [3, с.46].

Таким чином, працівник і роботодавець вільні у своєму рішенні щодо припинення трудових правовідносин. Вони не повинні обмежувати один одного цей прояв існування від народження вільної людини (ст. 213 Конституції України). Якщо працівник вирішив припинити трудові правовідносини, роботодавець зобов'язаний допомогти йому в реалізації даного права. І навпаки, коли роботодавець не влаштовує рівень професійно-